

МРНТИ 16.01.09

Д. Пашан

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты филология ғылымдарының кандидаты. Алматы қаласы, Қазақстан

**ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕР МАТЕРИАЛДАРЫН ЛАТЫН
ГРАФИКАСЫНА КӨШРУДІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ
(Ж.Баласағұнның «Құтты білік» жазба материалдары негізінде)**

Аннотация: Латын графикасына ауысу заман талабы, тілдің қажеттілігі. Латынға ауысу барысында құнды дүниелер мен жазбалар, сондай-ақ әдебиетпен, ғылымның жетістіктерінен айырылып қаламыз деп қорқудың қажеті жоқ. Осы негізде Ж.Баласағұнның «Құтты білік» еңбегін латын графикасына салдық. Латын графикасында да түсінікті, ұғынықты болатынын көрсетуге тырыстық. Кирилден латынға ауысу барысында қазақ тілінің емле, орфоэпиялық, орфографиялық ережелерін дұрыстап бекітіп алуымыз керек. Оны жүйелі түрде жүзеге асырсақ, графикамыз кемшіліксіз болары сөзсіз. Ал қазақ жазуы кемшіліксіз құрылса, қазақтың төл әдебиеті мен көркем әдебиетін, жазба ескерткіштерін латын графикасына ауыстыруда қиындық туындамауы тиіс.

Тірек сөздер: графика, «Құтты білік», латын графикасы.

Д. Пашан

кандидат филологических наук Института языкознания имени А.
Байтұрсынова, Алматы, Казахстан

**ПРЕИМУЩЕСТВА ПЕРЕВОДА НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ
МАТЕРИАЛОВ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ
(на основе письменных материалов Ж. Баласагуна «Кутадгу Билиг»)**

Аннотация: Переход на латинскую графику – требование времени, необходимость языка. Не стоит опасаться, что в процессе перехода на латиницу мы потеряем ценные вещи и писания, а также литературу, достижения науки. На этой основе мы перевели труд Ж. Баласагуна «Кутадгу Билиг» на латинскую графику. Мы постарались показать, что и в латинской графике это понятно и ясно. При переходе с кириллицы на латиницу необходимо утвердить орфографические, орфоэпические правила казахского языка. Если процесс работы будет иметь системный характер, то наша графика не будет иметь недостатков. Если казахская письменность будет создана без недостатков, то не должно возникнуть проблем с переводом казахской литературы и художественной литературы, письменных памятников на латинскую графику.

Ключевые слова: графика, «Кутадгу билиг», латинская графика.

D. Pashan

Candidate of Philology, the Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
Almaty, Kazakhstan

**ADVANTAGES OF TRANSFERRING THE WRITTEN MONUMENTS
TO LATIN SCRIPT
(based on the written materials of Zh. Balasagun «Kutadgu Bilig»)**

Annotation The transition to the Latin script is a requirement of time, a necessity of the language. There are no grounds for fear that in the process of switching to the Latin alphabet, we will lose valuable things and writings, as well as literature and scientific achievements. On this basis, we translated the work of Zh. Balasagun «Kutadgu Bilig» into Latin graphics. We tried to show that this is clear in Latin graphics, too. When switching from the Cyrillic alphabet to the Latin script, it is necessary to approve the spelling and orthoepic rules of the Kazakh language. If we conduct it systematically, then our graphics will be flawless. If the Kazakh script is created without shortcomings, then there should be no problems with the transition of Kazakh literature and fiction, written monuments into Latin graphics.

Key words: graphics, «Kutadgu bilig», latin graphics.

Латын графикасына көшу мәселесі бір күнде шешіле салмағаны белгілі. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алған таңнан бастап, тәуелсіз мемлекеттің өз тілі, мәдениеті, тарихы болуы айқын екендігімен бірге, жазуы да болуы керектігін ескеріп, оны реттеу керектігі айтыла бастады. Латын графикасына өтуді бір емес, бірнеше жылдар бойына жоспарлап келе жатқаны белгілі. Елбасымыз бастап, халық қалаулылары қолдап, латынға көпшек болғанбыз.

20-ғасырдың басында басталған латын графикасына көшу мәселесі қайта жаңғырып, шешімін табатын уақытқа жетті.

1991 жылы белгілі тілтанушы ғалым, ҚР ҰҒА академигі Әбдуәли Қайдар осы мәселені алғашқылардың бірі болып көтерген еді. Ә.Қайдар осы мәселе туралы өз еңбегінде: «Бұл мәселенің күн тәртібіне қойылғанына Президентіміздің атына ашық хат жазылған (1991 ж.) мерзімнен бастап, одан 2 жылдан кейін (1994 ж.) Түркияның Анталия қаласында жиналған Жержүзілік тюркологтардың (Қазақстаннан оған 50 делегат қатысқан) «Тіл бірлігі, дін бірлігі, іс бірлігі» деген ұранмен өткен Құрылтайда: «Барша түркі халқы латын жазуы қабылдайық!» деген серттескендей қаулы алғаннан кейін 15 жылдай уақыт өтті. Осы уақыт латынға өту мәселесі бірде ресми түрде, бірде бейресми түрде күн тәртібінен түскен емес. Сондағы оның негізгі мақсаты – қалың көпшіліктің қалауын анықтау» [1, 147 б.], – деген болатын.

Сол кезден бері әзірбайжан, өзбек, түркімендер графикасын латын жазуына көшірді. Ал біз 2017 жылы ғана латынға көшеміз деген шешім шығардық. Сол жылдардан бері латынға көшудің ғылыми ұстанымдары, қалай жүзеге асыру процестері ғалымдар тарапынан зерттеліп те келеді.

Біраз жыл бұрын халық латынға ауысу мәселесін көтергісі келмеген, яғни көшуге дайын емес еді. Ал қазіргі таңда латынға көшуді қоғам қолдап отыр. Жастардың көпшілігі қазақ тілімен қоса, орыс, ағылшын тілін жетік меңгеріп, үштұғырлы тіл саясатының жүзеге асып жатқанын көрсетіп отыр. Сы тұрғыдан алғанда, латынға көшу қиын емес болып отыр. Бірақ қаншама жылдар бойына латын графикасына көшудің оңтайлы тұстары айтылып келе жатса да, көпшілікке әлі де толықтай түсіндіру жұмыстары жетіспей жатыр.

Әріп ауыстыру бір әріптің орнына екінші бір әріпті қоя салу емес, ол өте күрделі іс. Әріпті ауыстырған соң, емле ережесі, жазу ережесі өзгертінді белгілі. Сондықтан да бұл істі Елбасымыз асықпай, жүйелі түрде жүзеге асыру керектігін ескерді. Ол: «Осы заманғы ғылыми терминологияның негізін латын тілінен енген сөздер құраса, ақпараттық технология дамыған қазіргі дәуірде күн сайын дерлік ағылшын тілі дүниежүзі халықтарының тілдеріне жана сөздер мен ұғымдар арқылы батыл ену үстінде. Бұл үдерістен біз де тыс қалмауымыз керек.

Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуі-

міз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз.

Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады [2], – деп Елбасы өз Жолдауында айтқан болатын.

Осы бастаманы қаншама зиялы қауым өкілдері қолдағаны рас. Бірақ үйреніп қалған нәрсемен қоштасу қиын болатыны сияқты, үйреншікті кирилл қарпін ауыстырғысы келмейтіндер де бар. Бірақ «латын қарпіне не себептен көшеміз?» деген сұраққа тұпшымды жауап алған адамның ойы өзгерері белгілі.

Латын графикасына ауысуға келгенде, оның артықшылықтарымен бірге қиындықтары да болатыны рас.

Қазіргі таңда латынға көшу барысында туындап отырған қиындықтар да бар. Соның бірі зиялы қауымның, ақын-жазушыларымыздың тағы бір айтар уәжі бар.

Профессор А.Салқынбай латын қарпіне көшу заман талабы екенін саралай айта келіп, латынға көшудің артықшылықтарымен бірге кемшіліктерін де көрсетіп кетеді:

1. Латын қарпіне көшу сауаттылық деңгейін төмендетеді.

2. Латын қарпіне өтудің аржағында жаһандану жолына терең ену, өзге діндердің, мәдениеттің әсері болуы ықтимал.

3. Кирилл жазуындағы көркем шығармалар мен ғылыми зерттеулер қолжетімсіз болып қалмау жағы жан-жақты шешілуі тиіс [3, 230 б.], – деген ой айтады.

Сондай-ақ Ғ.Хасанов та өз мақаласында латынға көшу жолындағы қиындықтарды көрсете келе: «Ең үлкен мәселе кирилл әліпбиі тұсындағы маңызды мәдени мұрамыздың тағдыры не болмақ? Ол мұраның қазақ халқының тарихындағы теңдесі жоқ, орны бөлек. Кирилл әліпбиі негізіндегі көне мәдени мұра, ауыз әдебиеті, ғылыми еңбектер, көркем әдебиет, оқулықтар жазылды. Араб графикасынан латын графикасына, латын графикасынан кирилл әліпбиіне көшкен тұста қоғамның басым көпшілігі сауатсыз еді, сондықтан ол реформалар қоғамның біршама бөлігіне және мәдени мұрамыздың да салыстырмалы қарағанда шағын бөлігіне қатысты болады. Бүгін енді халықтар түгелдей сол мәдени мұрадан айырылып қалу қаупі бар» [4, 244 б.] – деп өз қаупін көрсетеді.

Ия, еш нәрсе қиындықсыз болмайтыны сияқты, латынға көшу жолында да кездесетін қиындықтар бар. Оның бірін жеңуге психологиялық дайындық, енді бірін жеңуге табанды еңбек, енді бірін жеңуге қаржы керек екендігі белгілі. Кезінде қазақ тарихының жазуы бірнеше рет ауысқан тұстарда да міндетті түрде екі жақты айтыстартыс болғандығы белгілі. Ол кезде де осы мәселелер сөз болған еді. Бірақ қазір техниканың дамыған кезінде көркем әдебиетімізді, мол мұраларымызды, ғылыми еңбектерді латын қарпіне көшіру сол кезеңдегідей қиындық тудырмасы анық. Бұл туралы А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты директорының орынбасары А.Фазылжанова Назарбаев университетінде өткен дөңгелек үстелде айтып өтті. Анар Фазылжанованың айтуынша, құнды дүниелер мен жазбалар, сондай-ақ әдебиет пен ғылымның жетістіктерінен айырылып қаламыз деп дабыл қағу артық. Латын әліпбиіне көшудің астарынан солақай саясат іздеудің де қажеті жоқ, бұл бірінші кезекте тілдің өміршеңдігін сақтау үшін жасалып отырған шара [5]. Латын әліпбиіне көшу барысында кирилл қарпімен жазылған еңбектер тарих қойнауында қалып қоймайды, оны жана технологиялардың көмегімен қайта жаңғыртуға болады.

Енді сондай бір тарих қалдырған құнды еңбектердің бірі – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі». «Құтты білік» дастаны орта ғасырларда бүкіл түркі әлеміне түсінікті болған Қарахан әулеті мемлекеті түріктерінің тілінде жазылған.

«Құтты білік» дастанының бүгінгі күнге дейін сақталған үш нұсқасы бар:

Біріншісі – Вена нұсқасы. Бұл қолжазба Венаның Корольдік кітапханасында сақтау-

лы тұр. Кей кезде оны Герат нұсқасы деп те атайды. Оның себебі бұл қолжазба 1439 ж. Герат шаһарында көшірілген екен. Оны ұйғыр әрпімен көшірген адамның есімі – Хасан Қара Сеііл.

Екіншісі – Каир нұсқасы. Бұл қолжазба араб қаріпімен көшірілген. Оны Каирдағы бір кітапхананың сирек кездесетін қолжазбалар қорынан 1896 ж. неміс ғалымы Б.Мориц тапқан. Орыс ғалымы В.В.Радлов Петербург Ғылым академиясының Азия музейі үшін Каир нұсқасының бір данасын көшіріп алады. Қазір бұл қолжазба Ресей Ғылым академиясы Шығыстану институтының Ленинград бөлімшесінде сақтаулы тұр.

Үшіншісі – Наманган нұсқасы. Оны 1913 жылы А.В.Валидов Өзбекстанның Наманган шаһарынан тапқан еді. «Құтты білік» дастанының араб әрпімен көшірілген ең толық саналатын осы нұсқасы Өзбекстан Республикасының Ғылым академиясының Әбу Райхан әл-Бируни атындағы Шығыстану институтында сақталып келеді.

1942 – 43 жылдар аралығында Түркия ғалымдары «Құтты біліктің» үш нұсқасын да Стамбулдан басып шығарды. Оны зерттеу барысында түркі ғалымдары Р.Р.Арат, М.Ф.Кеprüлд және А.Дильгар, т.б. көп еңбек сіңірді.

Оны К.Каримов өзбек тіліне (1971), Н.Гребнев (1971) пен С.Иванов орыс тіліне (1983), А.Егеубаев (1986) және Ә.Құрышжанов (2004) қазақ тіліне, бір топ аудармашылар ұйғыр тіліне (Пекин, 1984) аударма жасады.

Өзбек ғалымы Каюм Каримов Наманган нұсқасы бойынша ұзақ жылдар бойы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Сөйтіп, 1971 жылы дастанды кирилл қаріпі негізінде транскрипция жасап, оны ғылыми хаттамасымен бірге жеке кітап етіп басып шығарды.

«Құтты біліктің» Наманган нұсқасының транскрипциясын алып, дастаннан [6, 64 б.] үзінді алып, латын қарпіне ауыстырып көрдік.

1. Өкүш өгди бирлә түмән миң сана
Уған бир байатқа анар йок фана	1. O'kys' o'gdi' bi'rla' tu'ma'n mi'n' sana
Yg'an bi'r bai'atqa an'ar i'oq fana
2. Йағыз йэр йашыл көк күн ай бирлә түн
Төрүтти халайық өд өдләк бу күн	2. I'ag'yz i'er i'as'yl ko'k ku'n ai' bi'rla' tu'n
To'ru'tti' halai'yq o'd o'dla'k by ku'n
3. Тиләди төрүтти бу болмыш қамуғ
Бир-өк бол тәди болды қульмыш қамуғ	3. Ti'la'di' to'ru'tti' by bolmys' qamyg'
Bi'r-o'k bol tedi' boldy qylmys' qamyg'
4. Қамуғ барча мундуғ төрүтүлмиши
Муңы йок иди бир анар йок эши	4. Qamyg' bar'ca myn'lyg' to'ru'tu'lmi's'i'
Myn'y i'oq i'di' bi'an'ar i'oq es'i'
5. Эй эрклиг уған мәңу мунсуз байат
Йарамас сениндин адынка бу ат	5. Ei' erkli'g yg'an ma'n'u' myn'syz bai'at
I'aramas seni'n'di'n adynka by at
6. Улуғлук сәнә-ул бәдүглүк сәнә
Сэниндин адын йок сәнә түш тәнә-ә	6. Uyg'lyq sen'a'-yl bedu'glu'k sen'a'
Seni'n'di'n adyn i'oq sen'a' tu's'ten'-a'
7. Айа бир бирикмәз сәнә бир адын
Қамуғ ашнуда-сән сән өндүн кэдин	7. Ai'a bi'r bi'ri'kma'z sen'a' bi'r adyn
Qamyg' as'nyda-sen sen o'n'du'n kedi'n
8. Сақышқа қатылмаз сәннің бириликін
Түзү нәнге йэтти бу эрклигликін	8. Saqys'qa qatylmaz seni'n' bi'rli'ki'n'
Tu'zu' na'ng'e i'etti' by erkli'gli'ki'n'
9. Сэзигсиз бир-өк-сән э мәңу ачу
Қағылмаз қарылмаз сақышқа сәчу	9. Cezi'gsi'z bi'r-o'k-sen e ma'n'u' ac'u'
Qatylmaz qarylmaz saqys'qa sec'u'
10. Эй ич таш билигли э хаққул йакын
Көзүмдә йырақ-сән көңүлдә йакын	10. Ei' i'c' tas' bi'li'gli' e haqqul i'aqyn
Ko'zu'mda' i'yraq-sen ko'n'u'lda' i'aqyn

Дастанның транскрипциясын латынға ауыстыру кезінде еш кедергі болатындай ерекшелік байқалмады.

	Кирилше транскрипция	Диграфты латын графикасында
1	Бет саны	0,5
	Наманган нұсқасы	0,5

2	Сөз саны	109	109
3	Таңба саны (бос орынсыз)	541	659
4	Таңба саны (бос орынмен)	695	804
	Қатар саны	20	20

Енді осы Наманган нұсқасын А.Егеубаев көркем аударма етіп аударғаны белгілі. 2004 жылы редакциясын Ә.Құрышжанов басқарып, ғылыми аударма [7, 18 б.] жасалды. Кейінгі ғылыми аударма деп танылған нұсқаны да латын графикасына салып көрдік.

Кирил қаріпінде	Апострофты латын қаріпінде
<p>1. Бір Құдайға түмен мындап толғана, Мақтау айтам – өлмейтұғын сол ғана! Ол жаратқан: көк аспан да, жер, күн де, Жан-жануар, мезгіл, түн, ай – еркінде. Бар нәрсенің бәрі – соның жарлығы: Ол «бол!» – деді, – бола қалды барлығы. Барлық адам қайғы-мұңын шектейді, Бір ғана Ием еш қайғы-мұң шекпейді. 5. Ей, Құдірет, мәңгі білмес мұң, Баят! Бұйырмаған басқаларға мұндай ат! Аса биік ұлылық та тән саған, Сенен басқа тең келмейді жан саған. Сен жалғызсың, дара тұрған өресің, О баста сен болдың, бола бересің. Жалғыздығың жатпайды ешбір есепке, Бәрін билер құдіретін десек те. Жалғыз Құдай – жаратушы қолдапты, Бір Құдайдан басқа Құдай болмапты. 10. Ішкі, тысқы сырды білген Құдайым, Көзден – жырақ, көңілдесін ұдайы.</p>	<p>1. Bir Qudai' g'a tu'men myn' dap tolğ' ana, Maqtay' ai'tam – o'lmei'tug'yn sol g'ana! Ol jaratqan: ko'k aspan da, jer, ku'n de, Jan-jany'ar, mezzil, tu'n, ai' – erkinde. Bar na'rsenin' ba'ri – sonyn' jarlyg'y: Ol «bol!» – dedi, – bola qaldy barlyg'y. Barlyq adam qai'g'y-mun'yn s'extei'di, Bir g'ana I'em es' qai'g'y-mun' s'ekpei'di. 5. Ei', Qudiret, ma'n'ri bilmes mun', Bai'at! Bui'ymag'an basqalarg'a mundai'at! Asa bi'ik ulylyq ta ta'n sag'an, Senen basqa ten' kelmei'di jan sag'an. Sen jalg'yzsyn', dara turg'an o'resin', O basta sen boldyn', bola beresin'. Jalg'yzdyg'yn' jatpai'dy es'bir esepke, Ba'rin bi'ler qudiretin' desek te. Jalg'yz Qudai' – jaraty's'y qoldapty, Bir Qudai'dan basqa Qudai' bolmapty. 10. Is'ki, tysqy syrды bilgen Qudai'ym, Ko'zden – jyraq, ko'n'ildesin'udai'y.</p>
Диграфты латын қаріпінде	Тытанымдық принципке негізделген әліпби бойынша
<p>1. Bir Qudajgha tuemen myngdap tolghana, Maqtau ajtam – oelmejtughyn sol ghana! Ol zharatqan: koeк aspan da, zher, kuen de, Zhan-zhanuar, mezzgil, tuen, aj – erkinde. Bar naersening baeri – sonynг zharlyghy: Ol «bol!» - dedi, - bola qaldy barlyghy. Barlyq adam qajghy-mungyn shektejdi, Bir ghana Iem esh qajghy-mung shekpejdi. 5. Ej, Qudiret, maenggi bilmes mung, Bajat! Buyıymaghan basqalargha munday at! Asa biik ulylyq ta taen saghan, Senen basqa teng kelmejdi zhan saghan. Sen zhalghyzsyng, dara turghan oeresing, O basta sen boldyng, bola beresing. Zhalghyzdyghyng zhatpajdy eshbir esepke, Baerin biler qudireting desek te. Zhalghyz Qudaj – zharatushy qoldapty, Bir Qudajdan basqa Qudaj bolmapty. 10. Ishki, tysqy syrды bilgen Qudajym, Koezden – zhyraq, koengildesing udajy.</p>	<p>1. Bir Qudayğa tümen myndap tolğana, Maqtau aytam – ölmeytuğın sol ğana! Ol jaratqan: köк aspan da, jer, күн de, Jan-januar, mezzgil, түн, ay – erkinde. Bar närseniң bәri – sonıң jarlıғı: Ol «bol!» - dedi, - bola qaldı barlıғı. Barlıq adam qayğı-muңın shekteydi, Bir ğana Yem es qayğı-muң shekpeydi. 5. Ey, Qudiret, мәңгі bilmes muң, Bajat! Buyıymağan basqalargа munday at! Asa byik ulılıq ta tän sağan, Senen basqa tej kelmeydi jan sağan. Sen jalğızsyñ, dara turğan öresinğ, O basta sen boldıñ, bola beresinğ. Jalğızdıғıñ jatpaydı esbir esepke, Bärin byler qudiretiñ desek te. Jalğız Quday – jaratuşı qoldapty, Bir Qudaydan basqa Quday bolmapty. 10. Işki, tysqı sırды bilgen Qudayım, Közden – jıraq, köñildesinğ udayı.</p>

		Ө.Құрышжанов кирил	Апострофты латын	Диграфты латын	Тілтанымдық латын
1.	Бет саны	0,5	0,5	0,5	0,5
2.	Сөз саны	105	105	105	105
3.	Таңба саны (бос орынсыз)	599	676	665	599
4.	Таңба саны (бос орынмен)	695	773	761	695
5.	Қатар саны	20	20	20	20

Кестеде біз осы кезге дейін ұсынылған диграфты, апострофты (дәйекші) және Тіл білімі институты ұсынған тілтанымдық әліпбиге дастанның үзіндісін салып көрдік. Мұнда байқағанымыз, кирилл нұсқасынан латын қарпімен берілген нұсқада таңба саны артып кетті, себебі компьютер апострофты (дәйекші) бір таңба деп қабылдайды. Халық қабылдамаған диграфты нұсқада да таңба саны көп болып тұр. Тіл білімі институты жобасы «бір дыбысқа – бір әріп» деген принципті ұстанғандықтан, таңба саны тура келіп тұр.

Ж.Баласағұнның «Құтты білік» еңбегінің тек қана бір ғана бөлігін алып қарастырып көргенімізде, кирилл таңбасында жазылған еңбектерді латынға ауыстыруда еш қиындық туындамауы керек деп ойлаймын. Латын қарпімен берілген тұста бұл көркем шығарма, төл туындымыз болғандықтан, қазақ тіліндегі әріптер толықтай еңбекті қамтып отыр. Еңбекте кірігіп кеткен араб, парсы сөздері кездескенмен, орыс тілінен енген сөздер кездеспейді. Осы себептен кирилл қарпін латын қарпімен алмастыруда еш қиындық туындаған жоқ.

Ендігі мақсат тілге ықшамды, жазуға үнемді, қуат сыйымдылығы төмен әліпби жасау. Көркем еңбектер мен жазба ескерткіштер тілін конвертер жасау арқылы латын графикасына ауыстыру көп уақытты алмайды. Бірақ сол конвертердің дұрыс жұмыс істеуі үшін емле, орфоэпиялық, орфографиялық ережелерді бекітіп алуымыз керек.

Енді жазба ескерткіштер материалдарын латын графикасына көшірудің артықшылықтарын атап айтар болсақ, ол латын графикасына ауысудың артықшылықтарын қамтитыны ақиқат.

Біріншіден, қазіргі заманда халықаралық дәрежедегі тілдердің бірі – ағылшын тілі. Ол латын әліпбиі негізінде қалыптасқаны белгілі. Себебі, қазіргі техника дамыған заманда, оларды қолдану, технологияны дамыту тілі ағылшын тілінде сайрап тұр. Біз латын әліпбиін тандай отырып, жана технологияларды, инновацияларды тез игере аламыз.

Екіншіден, латын әліпбиіне көшу арқылы кеткенімізді қайтаратын кез келді. Қазақ тіліндегі сөздердің табиғи қалпында айтылуына кезінде кирилл жазуына көшуіміз кедергі болды. 1917 жылға дейін орыс сөздерін қазақ тіліне ыңғайлап алып отырсақ, кейін келе орыс сөзін бұзбастан сол қалпында алып отырмыз. Мысалы: ящик-жәшік, резинка-резеңке, бревно-бөрене, самовар-самаурын болып алынатын еді. Енді сыртқы пішінін өзгертпестен, сол қалпында-ақ негізгі сөз байлығымыздан жатырқамай орын алған аспирант, студент, академик, журналист, корреспондент, машина, автомашина, солдат, лейтенант, офицер, касса, кассир, экономика, трамвай, троллейбус тәрізді сөздер бар. Бұл тілге қауіпті екені анық. Қазіргі кезде тілімізде өзге тіл сөздері көп болғаны бір басқа, ата-баба дәстүрімен жеткен табиғи дыбыстау әуеніміз де өзгере бастады. Жастарымыз тілін бұрап, орыс тіліне икемделіп кетіп жатады. Қала жастары орыс тілінде сөйлеп, қазақша сөйлейтіні орыс сөздерін молынан қолданады. Ал латын қарпіне ауысу арқылы, емле ережелерімізді дұрыстап, басқа тілден енген сөздерді жазу графикамыздың шеңберіндегі әріптерге лайықтап қана аларымыз анық. Сол арқылы тіл тазалығын сақтаймыз. Басқа тілден сөз алсақ та, өз тіліміздің дыбыстық заңдылықтарына лайықтап алып отырамыз.

Үшіншіден, қандай тілді болмасын үйрену ағылшын тілі арқылы жүзеге асады, сондықтан болашақ ұрпақ латын әліпбиін меңгерсе, қазіргі жаһандану заманында ешкімнен қалыс қалмай, өзге тілдерді тез уақыттың ішінде үйренуіне жол ашылады.

Төртіншіден, қазақ тілін үйренгісі, қазақ тіліндегі кітаптарды оқығысы келген шетелдік ағылшын әріптерін білгендіктен, қазақ тілін тез меңгеріп кетеді.

Бесіншіден, жазуда, жылдам жазуда ұтасыз. Мысалы, кирилл графикасымен 42 әріппен жазатын болсақ, латын графикасымен 32 әріптің төңірегінде ғана таңба болады да, сіз жылдам жазатын боласыз.

Алтыншыдан, жазба ескерткіштердің көпшілігі түркі халықтарына ортақ екені белгілі. Оны шетелдік ғалым ескерткішті зерттегісі келсе міндетті түрде түрік тіліндегі еңбекті алады, себебі ол латын қарпімен таңбаланған. Бізде де араб, көне түркі қарпітерінен транскрипцияланған қаншама еңбектер бар. Соларды зерттеу жеңілдейді деп білеміз.

Қорыта келгенде, латынға өту сөзсіз керек нәрсе. Бірақ әбден ойланып барып шешім қабылдау керек. Латынға өткен елдердегі қателіктерді жібермеуге тырысуымыз керек. Қажетті әріптерді алып, қажетсіз әріптерді алып тастар кез келді. Латынға өту осы екен деп, қазақ тілінің дыбыстарын шектемей, еркіндік беруіміз керек. А.Фазылжанова айтқандай: «Тілдің өзінің дыбыстық қорының өзін көрсететін алаңы болуы керек. Дыбыстық қор өзін жарқ етіп көрсетуі керек, қазақ әріптері жақсы өмір сүруі керек. Дыбыстар жақсы өмір сүруі керек». Осы жолды таңдар болсақ, графикамыз кемшіліксіз болары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Қайдар Ә. Қазақ жазуын кирилден латын графикасына көшіру мәселесі туралы. – Алматы: Арыс, 2007. – 410 б.

[2] <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>. [Электрон ресурс]. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана. 2012 жылғы 14 желтоқсан. (Жүгіну уақыты: 20.05.17).

[3] Салкынбай А. Қазақтың өз латыншасы болса игі // Тамыры терең әліпби: жалпы түркілік бірегейліктің мызғымас негізі. – Алматы, 2017. – 320 б.

[4] Хасанов Ф. Латын әліпбиіне көшу – қазақ тілінің жаңа белесі // Тамыры терең әліпби: жалпы түркілік бірегейліктің мызғымас негізі. – Алматы, 2017. – 320 б.

[5] Фазылжанова А. Латын қарпіне көшу барысында кирилл қарпімен жазылған еңбектер қайта жаңғырады // <https://youtu.be/D6CM7xCikiU>. – www.astana.tv. [Электрон ресурс]. (Жүгіну уақыты: 21.05.2017). – 17 мамыр 2017 ж.

[6] Хожиб Ю.Х. Құтадғу билиг // Транскрипция ва хозирги узбек тилига тавсир. Нашрга тайерловчи филол. фан. канд. Қ.Каримов. – Ташкент: Фан, – 1971. – 964 б.

[7] Баласағұни Й. Құтадғу білік: Құт әкелетін білім. – Түркістан: «Тұран» баспаханасы, 2004. – 555 б.